

INDIVIDENS ALLT TYNGRE ARV.

Moderna Tider 3:23, sept 1992

Germund Hesslow

Enligt den uppfattning om människan som dominerar politik och kulturliv och som lärs ut vid våra universitet, bestäms en människas personlighet av erfarenheter i barndomen. Åsikterna är som bekant många om exakt *vilka* av dessa erfarenheter som är viktigast. I freudianskt influerad litteratur hävdas ofta att relationerna till föräldrarna under de tidigaste barnåren är störst betydelse. Ibland framställs enstaka upplevelser, ofta sådana med sexuell färgning som avgörande, t.ex. bevittnande av föräldrarnas sexuella aktivitet eller upplevelser av incestuös natur. Enligt vissa, s.k. "behaviorister", är vår personlighet en uppsättning emotionella reaktionsmönster som inlärts i form av betingade reflexer. Åter andra betonar s.k. "social inläring" och hävdar att personligheten bestäms av den samlade effekten av tidiga upplevelser, uppfostran, skolmiljö och sociala förhållanden.

Dessa idéer återkommer i varierande skepnad på en mängd olika områden - i humanistisk forskning, psykoterapi, antropologi, kriminalvård, utbildningspolitik mm. Ett exempel är den biografiska litteratur där man försöker härleda framstående författares, konstnärers eller politikernas särdrag från en rekonstruktion av barndomen. Genrens klassiska verk är naturligtvis Freuds berömda analys av Leonardo da Vinci i vilken Freud menar sig kunna förklara Leonardos vetenskapliga intressen, hans konstnärliga geni, hans förmenta homosexualitet, ja till och med Mona Lisas leende utifrån barndomsupplevelser.

Otaliga konst- och litteraturhistoriker har följt i Freuds fotspår. I en svensk konstnärsbiografi anslås tonen redan i den första meningen: "Psykoanalysen har förklarat barndomens och pubertetens betydelse för personlighetsbildningen" (P-O Zennströms *Ernst Josephson*). Oscar Wildes mor hade egentligen önskat sig en dotter och tvingade sonen gå klädd i flickkläder - ett bestickande faktum när man skall förklara varför Wilde blev homosexuell. Den ångest Marcel Proust upplevde när hans mor inte kunde ge honom den rituella godnattkyssen har tacksamt tagits upp av biografer, som här menat sig finna en källa till den ångest som återkommer under hela Prousts liv.

En barndomsupplevelse som man har särskilt lätt att tillskriva djupgående effekter på själen är naturligtvis incest. Sådant kan sällan beläggas för historiska personer, men där det är möjligt har kopplingen till psykiska problem senare i livet förefallit naturlig. Ett berömt fall är Virginia Woolf, som i sin ungdom skall ha blivit utsatt för sexuella närmanden från sin halvbror. Exakt hur långt dessa närmanden gick, vet vi inte, men Woolf var uppenbarligen själv plågad av dem. Med tanke på dagens mycket stora intresse för incest, är det inte förvånande att denna episod har anförts som förklaring såväl till Wolfs bisexuella läggning som till hennes återkommande depressioner.

Exemplen är valda på måfå efter en stunds botanisering i min privata bokhylla, men som alla vet kunde de lätt mångfaldigas *ad nauseam*.

Den utbildning i psykoterapi, som numera är obligatorisk för alla blivande psykiatrer liksom den som psykologer genomgår, kan sägas vila på antaganden om barndomens betydelse för personligheten och för utvecklingen av psykiska besvär senare i livet. De mekanismer genom vilken terapierna tros hjälpa är nämligen vanligen att påverka de störningar i barndomen som senare i livet skapar psykiska problem. I den biografiska litteraturen spelar personlighetsanalysen ofta en sidoordnad roll och sanningsfrågan är därför inte brännande. När det gäller flertalet former av psykoterapi är det däremot ingen överdrift att säga att de står och faller med antagandet om barndomsupplevelsernas långsiktiga effekter.

Även den antropologiska litteraturen har tidvis varit starkt influerad av teorin om barndomsmiljöns betydelse. Margaret Mead hävdade, på basen av sin antropologiska forskning om Samoaöarnas folk på 20-talet, att rätt sorts uppfostran kunde skapa fridsamma och harmoniska människor och ett samhälle fritt från förtryck, våld, konkurrens och könsroller. Genom boken *Male and Female: a Study of the Sexes in a Changing World* (på svenska under titeln *Kvinnligt, manligt, mänskligt*) från 1967 fick den kulturella determinismen ett enormt genomslag och trängde djupt in i det allmänna medvetandet.

Allt detta är emellertid fel. En fullständig förkrossande stark vetenskaplig dokumentation har nämligen visat, att barndoms-upplevelser och familjemiljö spelar en helt underordnad, för att inte säga negligierbar, roll för människans personlighet.

Det finns olika typer av stöd för detta. Ett är att en rad klassiska arbeten som antagits styrka miljöfaktorernas betydelse har visats vara felaktiga, som t.ex. Freuds fallstudier eller Meads påståenden om det paradisiska Söderhavet. Antropologen Derek Freeman åstadkom 1983 en smärre skandal, när han i boken *Margaret Mead and Samoa. The Making and Unmaking of an Anthropological Myth* visade att nästan allt Margaret Mead påstått om Samoaöarna var osant. Våldtäktfrekvensen var t.ex. mer än dubbelt så stor som i USA.

En annan kunskapskälla är den fysiologiska forskningen om hormoner. Hormonella faktorerers betydelse för könstypiska beteenden, aggressivitet, dominans mm. har blivit allt mera uppenbar. Barn, såväl flickor som pojkar, som under fostertiden utsatts för onormalt höga nivåer av manligt könshormon (testosteron) får t.ex. en permanent "maskulinisering" av sin personlighet. Substanser som motverkar effekten av testosteron minskar dramatiskt brottsbenägenheten hos män som dömts för upprepade våldsbrott osv..

Denna typ av forskning kan emellertid värderas olika och slutsatserna framstår sällan som riktigt tvingande. Så förhåller det sig emellertid inte med en annan forskningsgren, beteendegenetiken, som med ganska stor framgång sökt värdera den relativa betydelsen av olika faktorer för en lång rad olika personlighetsegenskaper.

Den viktigaste källan till kunskap på detta område är studier av en- och tvåäggstvillingar, f.f.a. sådana som vid späda ålder adopterats bort till skilda familjer. Tusentals individer i flera länder (även Sverige) har testats med avseende på alla tänkbara egenskaper och de har jämförts med sina adoptivsyskon och med sin biologiska familj. Man har studerat personlighetsvariabler som t.ex. intelligens, extraversion-introversion, aggressivitet, egoism-altruism, impulsivitet, sexuell inriktning, ja till och med religiositet och politiska attityder. Resultaten av dessa studier är förvånansvärt samstämmiga:

Enäggstvillingar som vuxit upp åtskilda uppvisar starka likheter med sina tvillingsyskon. Korrelationerna för flertalet studerade egenskaper ligger runt 50% (för IQ 75%). Däremot tycks de inte alls likna sina adoptivsyskon. Korrelationen mellan obesläktade barn som vuxit upp i samma familj, och som rimligen i många avseenden haft samma eller åtminstone likartad miljö, är nära noll i nästan alla mätbara avseenden.

Om korrelationen mellan enäggstvillingar som vuxit upp åtskilda är 50%, så kunde man ju tycka att de resterande 50 procenten måste förklaras av miljön. Detta är visserligen sant, men inte alls på det sätt som de flesta skulle tro. För det första finns det brister i de tester som används; detta sätter ett tak för korrelationerna på 80-90%, vilket kraftigt reducerar det kvarvarande utrymmet för miljön.

För det andra, och viktigare, måste man skilja mellan sådana miljöfaktorer som är *gemensamma* för barn som växer upp tillsammans och sådana som är *unika*. Till den gemensamma miljön hör de faktorer som exemplifierats ovan, såsom uppfostran, familjereaktioner, traumatiska upplevelser, socioekonomiska förhållanden m.m., d.v.s. sådant som man normalt avser när man talar om uppväxtens betydelse. Beteendegenetiker trodde länge att det var sådana faktorer som tillsammans med arvsanlagen formade den vuxna individens personlighet. Under de senaste fem åren har det emellertid blivit allt tydligare, att det endast är den unika miljön som har någon betydelse. En populär framställning av dessa fynd finns i boken *Separate Lives: Why Siblings Are So Different* (Basic Books, 1990) av psykologen Judy Dunn och beteendegenetikern Robert Plomin.

Ett särskilt förbluffande fynd i tvillingstudierna är, att korrelationerna mellan enäggstvillingar som bortadopterats är bara obetydligt mindre än för dem som vuxit upp tillsammans. Detta är ett utomordentligt starkt argument mot hypotesen om den sociala miljöns betydelse. Enäggstvillingar som växer upp tillsammans utsätts för samma uppfostran, samma förluster och trauman, samma relationer till andra familjemedlemmar. P.g.a. sin likhet kommer de i hög grad att behandlas likadant av omgivningen. Trots detta blir de inte mer lika varandra än om de vuxit upp åtskilda.

Samma typ av observationer har gjorts beträffande psykiska sjukdomar. Sannolikheten för att drabbas av schizofreni om man har ett sjukt syskon är omkring 10% (50% om syskonet är en enäggstvilling), och dessa sannolikheter är desamma oavsett om syskonen växer upp tillsammans eller ej.

I samma riktning pekar fyndet att obesläktade barn som vuxit upp tillsammans inte alls liknar varandra. Adoptivbarn i samma familj kommer naturligtvis aldrig att bemötas exakt likadant av vare sig adoptivfamiljens medlemmar eller av andra personer i omgivningen. Som kritiker av dessa studier ofta framhållit, kommer deras miljö därför inte att vara exakt likadan och inte heller den som tror på miljöns dominerande inflytande över personlighetsutvecklingen skulle förvänta sig att adoptivsyskon skulle bli *exakt* likadana. Någon likhet skulle man dock förvänta sig. Om det ligger någonting i de psykologiska teorier som talar om betydelsen av föräldrarelationer, uppfostringsmetoder, socialgruppsstillhörighet o.s.v., så måste det rimligen betyda att obesläktade barn som växer upp i samma familj skulle bli åtminstone *något* mer lika varandra än barn som växer upp åtskilda. Men så tycks alltså inte vara fallet.

Vilka är då de unika miljöfaktorerna? Detta är det ingen som vet. Det enda man säkert kan säga är, att det måste vara sådana faktorer som normalt är olika även för två enäggstvillingar som växer upp i samma familj, vilket ju utesluter praktiskt taget alla psykologiska faktorer som hittills har föreslagits. Andra typer av psykologiska mekanismer har diskuterats, t.ex. men det är osannolikt att de unika miljöfaktorerna alls är av psykologisk natur. Om sådana upplevelser som tvillingar delar saknar betydelse finns det ju inget skäl att tro att unika upplevelser skulle vara annorlunda.

Till den unika miljön hör emellertid också en rad slumpmässiga händelser på molekylnivå (t.ex. mutationer) som påverkar den biokemiska översättningen från arvsanlag till färdig organism. Det är sådana händelser som förklarar varför enäggstvillingar skiljer sig en del även i fråga om fysiska kännetecken, t.ex. varför de kan ha olika fingeravtryck.

När det gäller personlighetsutvecklingen kan det vara sådant som att slumpmässiga förändringar i DNA under fostertiden gör att vissa nervförbindelser i hjärnan blir litet svagare eller starkare än de annars skulle blivit eller att vissa nervceller producerar mer eller mindre av en viss signalsubstans än de annars skulle ha gjort. Faktorer av detta slag hör definitionenligt till "miljön", närmare bestämt DNA-molekylernas kemiska miljö, men de har ingenting att göra med den miljö man normalt tänker på i samband med psykologisk utveckling.

Man kan således hävda att det idag är väl belagt att uppfostran, familjeförhållanden, intellektuell stimulans, relationer till kamrater, syskon och föräldrar, förluster och trauman i barndomen o.s.v. har en i det närmaste negligerbar betydelse för de skillnader som finns mellan människor i de flesta viktiga psykologiska avseenden. Den överlägset viktigaste faktorn är arvet och därefter kommer unika miljöfaktorer, sannolikt slumpfaktorer på molekylnivå.

Några reservationer är likväl nödvändiga att göra här. De egenskaper som studerats är traditionella *personlighetsegenskaper* för vilka det finns tester, t.ex. intelligens, extraversion-introversion, aggressivitet, egoism-altruism, homosexualitet och psykisk sjukdom. Detta

betyder naturligtvis inte att allt *beteende* är ärftligt. En människas beteende beror förutom av personligheten också av kunskaper, förtrogenhet med seder ock bruk i den miljö hon befinner sig, hennes aktuella levnadsomständigheter och mycket annat.

En andra reservation är att den relativa betydelsen av arv och miljö med nödvändighet är relativ till en viss miljö. Om enäggstvillingar som växer upp åtskilda blir mycket lika varandra, så kan det ju återspegla att de viktigaste miljöfaktorerna inte skiljer sig så mycket mellan olika familjer. Om mer extrema miljöer hade varit vanligare, så skulle kanske skillnaderna ha varit större. Det är också viktigt att förstå att dessa fakta inte behöver betyda att personlighets-egenskaper alltid måste vara opåverkbara. Däremot kan man säga att personligheten antagligen inte kan påverkas nämvärt med psykologiska tekniker.

De fakta som sammanfattats ovan är naturligtvis av enorm betydelse och de måste på sikt leda till en radikal revision av invanda föreställningar på en lång rad områden, framför allt naturligtvis inom beteendevetenskaperna men också inom humanistisk forskning, kriminalvård, utbildningspolitik och socialpolitik.

De leder emellertid också till en mer svårfångad förändring i vad som i brist på bättre ord får kallas "människosyn". En människosyn som är starkt biologiskt influerad beskrivs inte sällan som pessimistisk och mekanisk. Med ett biologiskt synsätt är människan blott "en slav under sina gener".

Detta är dock en godtycklig uppfattning. Till att börja med bör man naturligtvis inte låta sin människosyn styras av vad man uppfattar som önskvärt snarare än av vad som är sant. Men man kan också hävda att de värderingar och filosofiska föreställningar som ligger implicita i den antibiologiska synen är orimliga. Man är naturligtvis varken mer eller mindre "slav" under sina gener eller sina hormoner än man var under sin uppfostran eller sin sociala miljö enligt den traditionella uppfattningen.

Möjligen kunde man säga att en biologisk influerad människobild är mer pessimistisk i den meningen att även de tristaste av mänskliga egenskaper är medfödda och sannolikt aldrig kommer att försvinna. Vi kommer därför alltid att tvingas acceptera den börda för samhället som mänskliga brister oundvikligen för med sig. Detta är naturligtvis skälet till att den klassiska konservatismens människosyn brukar beskrivas som pessimistisk. Saken har emellertid också en annan sida.

Det ligger någonting livsbejakande i den biologiska kunskapen genom att den tvingar oss att acceptera människan som hon faktiskt är. Den som har en reformatorisk uppfattning om människor, och som likt 30-talets totalitära samhällsingenjörer vill förbättra "befolkningsstocken" eller den som längtar efter en "socialistisk människa" har ju därmed klassificerat en del av befolkningen som icke nöjaktig. Även om denna "vänstersyn" på

människan vanligen är insvept i en demonstrativt människovänlig retorik, är den i grund och botten oförenlig med en genuin respekt för andra människor.

Den beteendegenetiska kunskapen ger också en ny dimension åt begreppet individualism. Ligger det inte något djupt tilltalande i tanken att varje individ av naturen är unik och att inga beskäftiga uppfostrare eller politiker, om än aldrig så välmenande, förmår att omforma henne efter sitt eget beläte? Är det inte skäl för optimism, att varje människa, snarare än att vara en vaxklump i omgivningens händer, har en djupgående unik karaktär, en motsträvig personlighetskärna som verkligen är hennes egen?

Dunn, J och Plomin, R: *Separate Lives: Why Siblings Are So Different* (Basic Books, New York 1990).

Eaves LJ, Eysenck HJ, Martin NG: *Genes, Culture and Personality*, Academic Press, London 1989

Plomin R, DeFries JC, McClearn GE: *Behavioral Genetics*, Freeman, New York 1990

Zuckerman, M: *Psychobiology of Personality*, Cambridge University Press, Cambridge 1991